

BÂBİLERİN İRAK'TAKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ (1844-1922)

Dr. Öğr. Gör. Zikrullah AYKAÇ

Muş Alparslan Üniversitesi
z.aykac@alparslan.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-2023-9583.

ÖZ

Irak coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden itibaren Osmanlı- İran ilişkilerini etkileyen siyasi, sosyal, askeri, dini olayların önemli bir merkezi olmuştur. Irak, önemli ölçüde Şii nüfusunu barındırması, Şiiler için kutsal kabul edilen önemli ziyaretgâhların barındırması ve Osmanlı Devleti ile İran arasında tampon bir bölge olması hasebiyle stratejik bir önem arz etmiştir. 1844 yılında Kaçar Hanedanlığı döneminde Şia kültürü içerisinde doğan Bâbilik hareketi, kısa süre içerisinde İran'da siyasal, toplumsal ve geleneksel düzeni tehdit edecek bir güce ulaşmıştır. Bâbilik hareketi en başından itibaren İran topraklarıyla birlikte Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Bağdat, Necef, Kerbela'da da yayılarak Osmanlı- İran ilişkilerini etkilemiştir. Bâbi hareketinin kurucusu olan Mirza Ali Muhammed Şirazi, fikirlerini bölgedeki Şiiler arasında yaymak amacıyla havarilerini Irak'a göndermiştir. Mirza Ali Muhammed Şirazi'nin İran'da 1850 yılında idam edilmesinin ardından Bâbiler 1852 yılında Nasıreddin Şah'a karşı suikast girişiminde bulunmuşlardır. Bu olayın sonucunda Kaçar Hükümeti, Bâbilere yönelik çok sert tedbirler alarak onları tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçmesi Bâbilerin Necef, Kerbela ve Bağdat gibi yerlere sığınmasına neden olmuştur. Mirza Hüseyin Ali, Mirza Yahya Nuri gibi hareketin ileri gelenleri de idamdan kurtulmak için 1853'te Bağdat'a giderek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bâbiler, Bağdat'ta Mirza Hüseyin Ali liderliğinde yeniden toparlanmış ve bir süre sonra da yeni bir din iddiasıyla Bahailiğe evrilmiştir. Söz konusu grubun burada giderek güçlenmesi ve Osmanlı-İran ilişkilerini etkilemesi üzerine hareketin ileri gelenleri Osmanlı Devleti tarafından 1863 yılında Edirne'ye 1868 yılında da Akka'ya sürgün edilmişlerdir. Hareketin bundan sonraki gelişim süreci Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki topraklarda geçmiştir. Bu çalışmada Bâbilik hareketinin Irak'taki faaliyetleri ve Osmanlı-İran ilişkilerine olan etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bâbilik, Bâhâilik, Mirza Ali Muhammed Şirazi, Mirza Hüseyin Ali, Irak, Bağdat

THE ACTIVITIES OF BABABIS IN IRAQ AND THEIR EFFECT ON OTTOMAN-IRAN RELATIONS (1844-1922)

ABSTRACT

After the time it came under the rule of the Ottoman Empire, the region of Iraq, has been an important center of political, social, military and religious events that have affected the Ottoman-Iranian relations. At that time, there was a significant Shiite population in Iraq and important pilgrimage sites considered sacred for Shiites were there, on the other hand it was a buffer zone between the Ottoman Empire and Iran, for these reasons Iraq had always a strategic importance. Babism, born in the Shia culture during the Qajar Dynasty in 1844, in a short time reached a power that could threaten the political, social and traditional order in Iran. From the very beginning, the Bâbi movement affected the Ottoman-Iranian relations by spreading in Baghdad, Najaf and Karbala, which were under the rule of the Ottoman Empire, along with the Iranian lands. Mirza Ali Muhammed Shirazi, the founder of the Bâbi

movement, sent his followers to Iraq in order to spread his ideas among the Shiites in the region. After the execution of Mirza Ali Muhammad Shirazi in Iran in 1850, the Babis attempted to assassinate Nasir al-Din Shah in 1852. As a consequence, the Qajar Government, taking very harsh measures against the Babis and taking action to eliminate them completely, caused the Babis to take shelter in places such as Najaf, Karbala and Baghdad. Mirza Hüseyin Ali and Mirza Yahya, two prominent figures of the movement went to Baghdad in 1853 and took refuge in the Ottoman Empire to avoid execution. After some time, The Babis regrouped in Baghdad under the leadership of Mirza Hussein Ali, and in time, their belief evolved into Bahaiism with the claim of a new religion. The group gained strenght and affected the Ottoman-Iranian relations, thus the prominent figures of the movement were exiled to Edirne in 1863 and to Akka in 1868 by the Ottoman State. The following process of the movement went on in the lands which were under the rule of the Ottoman Empire. In this study, the activities of the Bâbî movement in Iraq and its effect on the Ottoman-Iranian relations are handled.

Key Words: Babism, Bahaism, Mirza Ali Muhammed Shirazi, Mirza Huseyin Ali, Iraq, Baghdad.

GİRİŞ

Tarih boyunca çok sayıda farklı güçlerin hâkim olduğu İran'da, 1501 yılında Şah İsmail idaresinde Safevi Devleti kurularak Şiilik hâkim mezhep olarak kabul edilmiştir. Safevilerin 18. yüzyılın ikinci yarısında iç savaşlarla zayıflaması ile Zend Hanedanlığı (1750-1794)¹ ardından da Ağa Muhammed Han liderliğinde Kaçar Hanedanlığı (1794-1925) kurulmuştur.² İran'daki Türk Hanedanlarının son temsilcisi olan Kaçarlar Hanedanlığının kurucusu Ağa Muhammed Han'dan (1795-1797) sonra sırasıyla Feth Ali Şah (1797-1834), Muhammed Şah (1834-1848), Nasıreddin Şah (1848-1896), Muzaffereddin Şah (1896-1907), Muhammed Ali Şah (1907-1909) ve son olarak Ahmet Şah (1909-1925) tahta geçmiştir.³ Babilik hareketi Muhammed Şah (1834-1848) döneminde ortaya çıkmış daha sora Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki coğrafyalara yayılmıştır. Bu hareketin ortaya çıkmasına etki den iç ve dış etkenler olmuştur.

19. ve 20. yüzyılda Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali, sömürgecilik faaliyetleri gibi önemli toplumsal, siyasal, askeri ve ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler İslam coğrafyasını da yakından etkilemiştir.⁴ İran özelinde ise Rusya, 18. yüzyılın sonlarından itibaren sıcak denizlere inme siyaseti çerçevesinde güneye ilerlemeye başlamış, diğer yandan Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere, Hindistan başta olmak üzere bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Bu devletlere karşı koyacak gücü olmayan Kaçar hükümdarları, hâkimiyetleri süresince Rusya ve İngiltere'nin etkisi altında ülkeyi yönetmeye çalışmıştır.⁵ İngiltere ve Rusya'nın Kaçar sarayı üzerindeki nüfuz kurma mücadelesi sonucunda her iki ülkeye siyasi, kültürel, ekonomik ayrıcalıkların verilmiştir.⁶ Kaçar Hanedanlığı Rusya ile yapılan savaşların neticesinde aldığı ağır yenilgilerden sonra imzaladığı 1813 Gülistan ile 1828

¹ Vahid Rashidvash, The Qajar Dynasty in Iran: The Most Important Occurence Evented in the Qajars Monarchy. International Journal of Business and Social Science, 3(12), 2012, s. 181.

² Curtis Glenn E./Eric Hooglund. Iran: A Country Study: A Country Study, Government Printing Office, 2008, s. 22; Abrahamian Ervand, "Oriental despotism: the case of Qajar Iran", International Journal of Middle East Studies, 5.1, 1974, s. 18.

³ Yılmaz Karadeniz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925), İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.

⁴ Raheb Mohammadi Ghanbarlou, İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1794-1925, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 10.

⁵ Gökhan Bolat, Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu 1907-1909, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 2016, s. 330.

⁶ Mohamad Reza Djalili/Kellner Thierry, "İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, (çev. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 20.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Türkmençay antlaşmaları ile ciddi toprak kayıpları yaşamıştır.⁷ İran'da yaşanan sosyal, toplumsal ve ekonomik tahribat, halkın siyasi otoriteye olan güvenini sarmış ve bu durum iç politikanın istikrarsızlaşmasına, despot bir yönetimin kurulmasına neden olmuştur.⁸

Emperyal güçlerin İran'da siyasi ve ekonomik güçlerinin artması, otoriter rejim anlayışı, sosyal, ekonomik koşulların zorlaşması Bâbilik hareketinin sosyal taban bulmasını da kolaylaştırmıştır.⁹ Bâbilik siyasi, sosyal ve ekonomik arka plana sahip olmakla birlikte temelde içinden çıktığı coğrafyanın dini ve mezhebi yapısından doğmuştur. Siyasi otoritenin baskısı, mevcut dini yapılanma ve Şia kültüründeki kurtarıcı fikrine dayalı hâkim gelenek, İran'da çıkış yolu arayanlar için gizli örgütlenmeleri ve kurtarıcı fikrine dayalı mesiyani bir kültür olan Bâbilik hareketinin gelişimine zemin hazırlamıştır.¹⁰ Şiilik Safevilerden sonra Kaçarlar döneminde (1795-1925) de devletin resmi mezhebi ve toplumsal hayatın belirleyici gücü olmaya devam etmiştir. İran'da, Şiî İsnâaşeriyye'nin mistik-felsefi düşüncesinden doğan Bâbilik, bir süre sonra İslam şeriatını reddederek müstakil bir din haline gelmiştir. Bâbilik hareketinin çıkış noktası olan Şia anlayışı olmakla birlikte İmamiyet, Mehdilik, Ric'at, Takiyye, Bâtinilik, Hurûfilik gibi bazı inanç uygulamaları Bâbiliğin doğuşuna zemin oluşturmuştur.

Bâbiliğin Ortaya Çıkması ve Yayılması

İran'da 1800'lerin başında Ahmet Ahsâî (1753-1826)'nin kurduğu ve talebesi Kazım Reştî (1783-1843)'nin geliştirdiği Şiiliğin içerisinde bir tarikat olan Şeyhîlik, yüz yıllık süreç içinde ilk önce Bâbilik daha sonra Bahâilik hareketini ortaya çıkartmıştır.¹¹ Gaib imamın kaybı üzerinden yaklaşık bin yıl geçtiğinden, o günkü Şiî çevrelerinde hâkim olan milenyum inancı ve Mehdi'nin zuhuru düşüncesi Şeyhîlikte de görülmekteydi. Seyyid Kazım Reştî'nin beklenen zuhurun çok yakın olduğunu duyurması, Şirazlı Mirza Ali Muhammed'in kendisini Bâb olarak ilan etmesi ile sonuçlanmıştır.¹² Seyyid Kazım Reştî'nin öğrencisi olan Seyyid Ali Muhammed Şeyhîliğin görüşlerini yeniden yorumlayarak, Kayıp İmamla Şiî müminler arasındaki insanî bağın bizzat kendisi olduğunu ilan etmiştir. Seyyid Ali Muhammed'in muğlak fikirleri kırsal kesimdeki yoksullaşmış köylüler ile kentlerdeki yoksul kesimlerde etkili olmuştur. Bâbî hareketinin kurucusu Ali Muhammed, taraftarları arasında "Kapı" anlamına gelen "Bâb" sıfatıyla anılmaya başlanmıştır.¹³

Şiî İsnâaşeriyye, inancına göre On ikinci İmam'a yani "Mehdi"ye açılan kapı kapatılmıştır. Bu kapının açılması, onun kaybından bin yıl sonra olacaktır ki bu da Hicri 1260 yıl eder. Nitekim Mirza Ali Muhammed H.1260/ M.1844 yılında "Bâb" (Kapı) olduğunu iddia etmiştir. Aslında Bâb kelimesi beklenen ve gelişi yakın olan daha önemli birinin haberciliği demektir. Şirazlı Seyyid Mirza Ali Muhammed,

⁷ Oktay Yeşilot, Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 2008, s. 190; Curtis& Hooglund, s. 22-23.

⁸ Elena Andreeva, "Russia İ. Russo-Iranian Relations up to the Bolshevik Revolution", Encyclopædia Iranica, January 6, 2014.

⁹ Moojan Momen, "The Babi and Baha'i community of Iran: a case of "suspended genocide?", Journal of Genocide Research, 7(2), June 2005, s. 221-241.

¹⁰ Mazlum Uyar, "İran Meşrutiyeti (1905-1906) ve Gizli Cemiyetler", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 164, Ekim 2006, s. 199-201.

¹¹ Toood Lawson, "Baha'i Religious History", Journal of Religious History, vol. 36, no. 4, Dec. 2012, s. 465-466; Mumammed Cevad Meşkûr, Ferheng-i Fırak-ı İslam, 3.baskı, Meşhed 1996.

¹² Muhammed Zerendi, Nebil Tarihi, (Çev. Minu Draşan), Bahâi yay. İstanbul 2001, s. 31; Mustafa Öz, "Şeyhiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.39, 2010, s.84-86.

¹³ Hamid Dabashi, Iran: Ketlenmiş Halk, (Türkçe Çeviri: Emine Ayhan) Metis Yayınları, İstanbul 2008, s. 72-73.

Journal of Social Sciences and Humanities:

başlangıçta Mehdi'ye açılan kapı (Bâb) olduğu yolundaki iddiasını bir adım daha ileriye taşıyarak, kendisinin beklenen Mehdi olduğunu daha sonra bununla da yetinmeyerek peygamberliğini ilan ederek yazmış olduğu *Beyan*'ın, Kur'an-ı Kerim'den daha üstün olduğunu iddia etmiştir.¹⁴ Şii inancına göre Mehdi, Mekke'de ortaya çıkacak, Atabat'ta¹⁵ (Küfe) sancağını dalgalandıracaktı. Bâbilere göre de Mirza Ali Muhammed'in (Bâb) Mekke'ye yapacağı hac ziyareti ardından Küfe'ye gelişi zuhurun başlangıcıydı.¹⁶ Mirza Ali Muhammed'e inanların sayısı on sekiz sayısına ulaşarak *Huruf-i Hayy* (Diri Harfler) olarak bilinen havarilerinin ilk grubu kurulmuştur. Bâb ile birlikte on dokuz sayısına ulaşılmasıyla bu havariler propaganda yapmak üzere İran'ın farklı bölgelerine ve Şiilerin yaşadığı coğrafyalara dağılmışlardır.¹⁷ İran'daki mevcut toplumsal huzursuzluklar hareketin kısa bir süre içinde çok sayıda takipçiyi toplayabilmesini kolaylaştırmıştır.¹⁸

Bâbilğin Irak'ta Yayılmaya Başlaması

Mirza Ali Muhammed'in (Bâb) ilk on sekiz havarisinden biri olan Molla Ali Bestamî, Şiilere göre kutsal beldeler olarak kabul edilen ve Şii nüfusun yoğun olduğu Atabat yani Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Irak'a gönderilmiştir.¹⁹ Bâb'a ilk biat edenlerin çeşitli bölgelere gönderilmesinden sonra Bâb'ın kendisi de bir havarisiyle birlikte önceden planlandığı üzere Hac yapmak ve iddiasını ilan etmek amacıyla Mekke ve Medine'ye (Eylül 1844) gitmiştir.²⁰

Molla Ali Bestamî'nin Bâb'ın zuhurunu müjdelemek üzere Osmanlı Devleti'nin topraklarına gönderilmesi hareketin gelecekteki başarısı için kritik bir öneme sahipti. Bu şekilde Necef ve Kerbelâ'daki Şeyhilerin kazanılması ve önde gelen Şii müçtehitlere davanın vaaz edilmesi hedeflenmişti. Küfe'nin başkaldırının ilk merkezi olarak planlanmış olması Bâbilik hareketinin en başlangıcından itibaren Osmanlı Devleti'ni de tehdit eden bir hareket olduğunu göstermektedir. Zira Bâbilere göre başlayacak olan "kıyam" Bâbî şeriatını kabul etmeyen herkesi hedeflemektedir. Molla Ali Bestamî, Ağustos 1844'ün başlarında ilk olarak Necef'e gitmiş, burada Mirza Ali'nin *Bâb* olduğu iddiasını Şiilere (Şeyhîlere) iletmiştir. Molla Ali Bestamî, Irak'ta Bâb'ın Mekke'de davasını ilan edeceğini ve daha sonra Küfe ve Kerbelâ'ya gelerek kehanetlerini yerine getireceğini vaaz ederek takipçileri Kerbelâ'da toplanması için davet etmiştir. Bâbî propagandasının Şii dünyasının merkezi olan Karbela'da, başlamış olması Şiiler arasında ciddi bir etki oluşturmada önemli bir faktördü.²¹

Molla Ali Bestamî'nin Mirza Ali Muhammed'e vahyedildiğini iddia ettiği bir metni (Kayym el-Esma/ Yusuf süresi tefsiri)²² tanıtması Şii ulemanın sert tepkisine neden

¹⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepler*, Şa-to yay, İstanbul 2001, s. 245.

¹⁵ Atabat-ı Aliyat denen yerler, kavramsal olarak Kebela, Küfe, Necef, Basra, Samerra gibi daha ziyade Güney Irak'taki kutsal mekânlara verilen isimdir.

¹⁶ Zerendi, s.66-67; Abbas Amanat, *Resurrection and Renewal: The Making Of The Bâbî Movement In Iran, 1844-1850*, Kalimat Press Los Angeles 1989, Paperback Edition, 2005, s. 166-174.

¹⁷ Zerendi, 54-59.

¹⁸ Moojan Momen, "The Social Basis of the Bâbî Upheavals in Iran (1848-53): A Preliminary Analysis", *International Journal of Middle East Studies* (Published by: Cambridge University Press), Vol 15, No 2, May 1983, s. 157; Nikki Keddie, "Religion and Irreligion in early Iranian Nationalism", *Comparative Studies in Society and History*, 4, 1962, s. 274-275.

¹⁹ Amanat, *Resurrection And Renewal*, 166-211.

²⁰ Amanat, 239.

²¹ Denis MacEoin, "Babism", *Encyclopædia Iranica*, Elr. 2012.

²² Kayym el-Esma: Ali Muhammed Şirazî tarafından Kur'an-ı Kerim'deki Yusuf Suresi'ne bir yorum olarak yazılmıştır. Kompozisyon, Kur'an Yusuf Suresi'nde ayetlerin sayısına benzer şekilde 111 ayetten oluşmaktadır. Kur'an'ın yapısına özgü görünümü ile Kur'an-ı Kerim'e benzerlik oluşturması amaçlanmıştır. Yusuf Suresi'nin klasik tefsirlerinden farklı olarak batini ifadelerle beklenen kişiye ve yeni bir zuhura çağrışım vurgulanmıştır. Kayym al-Esma, Bab tarafından yazılan ilk uzun metin

olmuş ve şehri terk etmek zorunda kalarak Necef'ten sonra Şeyhîliğin merkezi olan Kerbelâ'ya gitmiş, orada tutuklanmıştır. Şeyhiler, tutukladıkları Bestamî'yi küfür ve halk arasında fitneye sebep olmak suçlamasıyla, yargılanması için Bağdat'a göndermiştir. Bu sırada Irak valisi olan Necip Paşa, 13 Ocak 1845'te Şii ve Sünnî din adamlarından kurulu bir mahkeme heyeti oluşturmuştur. Necip Paşa, olayı dini bir mesele olarak değerlendirdiği için teşkil ettiği şer'î mahkeme heyetine havale etmiştir. Ancak İran, Bağdat'taki konsolosluğu aracılığıyla söz konusu kişinin iadesini talep etmesi meselenin siyasi bir hal almasına yol açmıştır.²³

Mahkeme heyetinde yer alan Şii müçtehitler, Osmanlı otoritesine karşı Şii reflekslerle hareket ederek Molla Ali Bastamî için sadece 'küfrün taşıyıcısı' tanımını yaparak karşılığında hapis veya sürgün cezasını önermiştir. Sünnî ulema ise ağır bir cezanın verilmemesi durumunda küfrün yayılacağını belirterek idam cezasını uygun görmüştür. Netice itibarıyla mahkeme heyeti Şer'î hükümlere dayanarak *Kayym el-Esma'nın* küfür niteliği taşıdığına kanaat getirerek oy çokluğuyla ölüm cezasına hükmetmiştir. Necip Paşa yargılamanın neticesini İstanbul'a bildirerek nihai karar için talimat beklemiştir.²⁴ Olayın yerel ve sıradan şer'î bir mesele olmaktan çıkıp politik bir hal alması üzerine, Necip Paşa konuyu 25 Ocak 1845 tarihli bir raporla Babî'li'ye sormuştur. Necip Paşa, elinde bazı evraklarla (*Kayym el-Esma*) birlikte derdest edilen söz konusu kişinin küfür içeren iddialarını heyet huzurunda da itiraf ettiği ve suçunun sabit olduğu belirtildikten sonra Molla Ali Bastamî hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştur.²⁵ Necip Paşa'nın çabasına rağmen dava artık yerel bir vaka olmaktan çıkarak, mezhepler arası rekabete ve Osmanlı-İran arasında nüfuz çatışmasına evrilmiştir.²⁶ Nitekim İngiltere'nin Bağdat konsolosu Henry Creswicke Rawilson²⁷ davayı yakından takip ederek raporları ile Büyükelçilik üzerinden kendi Dışişleri bakanlığını bilgilendirmiştir. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Stratford Canning kendisine gönderilen bu raporun bir nüshasını Hariciye Nazırlığı'na göndermiştir.²⁸ Canning, Rawilson'un tavsiye raporu ve İran büyükelçisinin isteği ile Bağdat'ta verilen idam cezasının uygulanmamasını istemiştir.

Molla Ali Bestamî'nin Osmanlı makamları tarafından tutuklanması Şii iç çatışması olarak başlayan meseleye, yeni bir boyut kazandırmıştır. Yeni nübüvvet iddiası, Osmanlı ile İran arasında yüz yıllardır süregelen siyasi ve dini rekabeti etkilemiştir. Netice itibarıyla Necef kasabasında Şeyhî tarikatı arasında başlayan anlaşmazlık, Osmanlı ve İran arasında nüfuz çatışmasına dönüşmüştür.²⁹ İstanbul'daki İran büyükelçisi, Molla Bestamî'nin İran'a iade edilmesi konusunda ısrar etmiştir. İran'ın Bağdat konsolosu Muhib Ali Han da Bağdat'taki İngiliz konsolosu Rawilson'dan arabulucu olmasını talep etmiştir. İngiltere Bağdat konsolosu

---

olarak kabul edilmektedir. MacEoin, Denis. "Babism", *Encyclopædia Iranica*, 2012; Bu metnin bir nüshası Necip Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye de gönderilmiştir. BOA. İ.DH. 101/5067.

²³ Denis MacEoin, "Ali Bestami", *Encyclopaedia Iranica*, Volume 1, New York: Columbia University, 1985, s. 860; Moojan Momen, "The Trial of Mulla Ali Bastami: A Combined Sunni-Shi'i Fatwa against the Bab," *Iran JSTOR*, vol. 20, 1982, 113-143.

²⁴ Moojan Momen, *The Bâbî and Baha'î Religions 1844-1944 Some Contemporary Western Accounts*, George Ronald, Publisher Oxford, 1981, s. 83-90; Momen, "The Trial of Mulla Ali Bastami: A Combined Sunni-Shi'i Fatwa against the Bâb," *Iran JSTOR*, vol. 20, 1982, s. 116.

²⁵ BOA. İ.DH. 101/5067 (15 M.1261/25 Ocak 1845).

²⁶ Amanat, *Resurrection And Renewal*, 230-231; Momen, "The Trial of Mulla Ali Bastami", 113-143.

²⁷ Sir Henry Creswicke Rawlinson: (1810-1895) İngiliz ordusu subayı ve oryantalist. Bağdat'ta 1843 ve 1851 başkonsolos görevlerinde bulunmuştur. <https://www.britannica.com/biography/Henry-Creswicke-Rawlinson> (10.09.2021).

²⁸ BOA. İ. HR. 28/1322 (3 S. 1261/11 Şubat 1845).

²⁹ BOA. İ. HR. 28/1322 (3 S. 1261/11 Şubat 1845).

Journal of Social Sciences and Humanities:

Rawlison, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçi olan Caning'ten Bağdat'taki infaz kararını engellemesi için tavsiyede bulunmuştur.³⁰

İran hükümeti ve Irak'taki Şii ulema Bağdat'ta bulunan Şii bir Molla'nın Osmanlı hükümeti kontrolünde yargılanıp idam edilmesini, Irak'taki diğer Şii din adamlarının hatta Şii tebaanın yaşam hakkını ve özgürlük alanını sınırlandırılacağına örnek teşkil edeceği inancına sahipti. Aynı zamanda bu kararın Şii tebâ arasında İran hükümetine karşı güven kaybı ve öfkeye sebep olabileceği endişesi de vardı. Bestamî aynı faaliyetinden dolayı İran'da Şii mahkemeler tarafından yargılanmış olsaydı, yetkililerden daha iyi bir muamele göremezdi. Bu davadaki fikir ayrılığı İran'ın Osmanlı hükümetine yönelik politikasında yatmaktaydı. Bâbilik ile ilgili önemli çalışmaları olana Abbas Amanat, Rawlison tarafından Tahran'daki İngiliz temsilci Albay Justin Sheil'e gönderilen bir rapordan hareketle, İran Başveziri Akasi'nin meseleyi İran'ın Irak'taki nüfuz alanının içerisinde görmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır.³¹ Osmanlı hukuk sistemine direniş, mollaların Şii kutsal şehirlerinde bir tür özerkliği sürdürmedeki ısrarları anlamına gelmekteydi.

Sadrazam Rauf Paşa, Sultan Abdülmecid'in onayı ile Necip Paşa'nın önerisini uygun görerek mahkûmun Bağdat'ta hapsedilmesinin rahatsızlık yaratabileceği gerekçesiyle önce Musul'a sürgün edilmesine, daha sonra ise Musul'un uygun olmayacağını belirterek adalardan birine sevk edilmek üzere Bolu'ya gönderilmesine karar vermiştir. Ancak daha sonra Molla Ali Bestamî'nin İstanbul'a gönderilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Netice olarak mahkûmun Tersâne-i Âmire'de kürek cezasına çarptırılması kabul edilmiştir.³² İstanbul'a gönderilen Molla Ali Bastamî kısa bir süre sonra burada ölmüştür.³³

Molla Ali Bastamî'den sonra Irak'ta Bâbilik faaliyetleri yürüten isimlerden biri de yine Bâbilik öncüsü isimlerinden aynı zamanda on sekiz havari içerisindeki tek kadın olan Fatıma Baraghani'dir. Fatıma Baraghani; Kurretülayn, Zerrintac, Tahire ya da Zekiye lakaplarıyla anılan ve Bâb'a ilk iman eden on sekiz kişiden (Hurufu'l Hay) biridir.³⁴ Bâbî inancının etkileyici bir şair ve teoloğu olan Kurretülayn, 1844 yılının sonlarında Kazvin'den Kerbelâ ve Necef'e giderek Bâbilik fikirlerini yaymıştır.³⁵ Kurretülayn'ın Bâbilik faaliyetleri ve İslam şeriatına karşı açıkça yaptığı eleştirileri Şii müçtehitlerini öfkeliendirdiği için gözaltına alınarak Bağdat'a gönderilmiştir. Burada sorgulandıktan sonra sınır dışı edilmiştir.³⁶

Mirza Ali Muhammed (Bâb)'in İdam Edilmesi 1850

İran'daki mevcut toplumsal huzursuzluklar hareketin kısa bir süre içinde çok sayıda takipçiyi toplayabilmesini kolaylaştırmıştır.³⁷ Mirza Ali Muhammed'in ilk havarileri, Mehdi'nin geldiğine ikna olmuş şekilde açıktan propagandaya

³⁰ Momen, "The Trial of Mulla Ali Bastami", 113-143.

³¹ Amanat, Resurrection And Renewal, 235. (FO. 248 114, Rawlinson- Teğmen Col. Shiel, No. 2, 16 Ocak 1845).

³² BOA. İ. DH101/5067; BOA. A. MKT. 27/91.

³³ Momen, "The Trial of Mulla Ali Bastami", 113-143.

³⁴ Moojan Momen, and Todd Lawson, "Tahirih Qurratul-ayn", published in World Religions: Belief, Culture, and Controversy", Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011.

³⁵ Denis MacEoin, The Sources for Early Bâbî Doctrine and History: A Survey, Brill Leiden 1992; Denis MacEoin, From Shaykhism to Bâbîsm: a Study in Charismatic Renewal in Shi'i Islam, (Ph.D. diss), Cambridge University, 1979, s. 61.

³⁶ BOA. MVL. 11/36. (3 Ra. 1263/19 Şubat 1847).

³⁷ Moojan Momen, "The Social Basis of the Bâbî Upheavals in Iran (1848-53), International Journal of Middle East Studies (Published by: Cambridge University Press), Vol 15, No 2, May 1983, s. 157; Keddie, s. 274-75.

Journal of Social Sciences and Humanities:

başlamışlardır. Mirza Ali Muhammed'in iddiasıyla Kur'an'ın neshedildiği ve Mirza Ali'nin kitabı olan *Beyan*'ın yeni şariat kaynağı olduğu ileri sürülmüştür. Bu faaliyetlerin artması ile mescit, pazar, çarşı gibi yerlerde şiddetli tartışmalar ve kanlı olaylar başlamıştır. Bunun üzerine Mirza Ali Muhammed (Bâb), Şiraz'da gözaltına alındıktan sonra tutuklanarak Rusya-Osmanlı-İran sınır üçgeninde bulunan Maku kalesine daha sonra da Nisan 1848 yılında Salmas'taki Çehrik kalesine hapsedilmiştir.³⁸ 1848-1849 yıllarında birçok yerde başlayan Bâbî isyanları ile bu hareketin politik bir tehdiye dönüşmesi tutuklu olan Bâb'in idam edilmesi gerektiği kanaatini güçlendirmiştir.³⁹ Mirza Ali Muhammed (Bâb), 9 Temmuz 1850'de Tebriz'de halka açık bir alanda kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir.⁴⁰

Bâb'in idamından sonra, Bâbî ayaklanmaları bastırılmış ve önemli isimleri başta olmak üzere çoğu öldürülmüştür. Bâbî öncülerinin ölümü hareketi leadersiz ve savunmasız bırakmış, bunu takiben liderlik krizi başlamıştır. Bu belirsizlik Bağdat'ta Mirza Hüseyin Ali'nin 1853-1863 yıllarında kendisini büyük ölçüde kabul ettirmesine kadar devam etmiştir. Bu sürede Bâbîler intikamcı bir şekilde radikalleşmiş ve gizli örgütlenmeye devam etmiştir. Bâbîler, liderlerinin infaz edilesine duydukları öfke ile 15 Ağustos 1852'de Nasıreddin Şah'a başarısız bir suikast girişimde bulunmuştur. Bâbîlik hareketi için bir dönüm noktası olan bu suikast girişimi sonrası Bâbîlere duyulan tepki büyük bir linç girişimine dönüşmüştür. Tahran başta olmak üzere İran'ın farklı noktalarında Bâbîler şiddetli şekillerde cezalandırılarak mallarına da el konulmaya başlanmıştır.⁴¹

Bağdat, Necef ve Kerbelâ bundan sonra, İranlı Bâbî topluluğu için sığınma noktası haline gelmiştir. İran'daki kanlı Bâbî isyanlarından geriye kalan Bâbîler, uzun vadeli amaçlarını yeniden değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Bâbîler için öncelikli mesele güçlü bir liderlik otoritesini yeniden kurmak olmuştur.⁴² Başlayan liderlik rekabeti içerisinde Mirza Hüseyin Ali Nuri ve kardeşi Mirza Yahya Nuri öne çıkan isimlerdi. Şah'a suikast girişiminden sonra Mirza Hüseyin Ali de tutuklanmıştı. Beş aya yakın Tahran'da tutuklu kalan Mirza Hüseyin Ali, Rusya sefiri Dolgorukov'un baskısıyla serbest bırakılmıştır. Kendisine Rusya'ya sığınma hakkı teklif edilmesine rağmen bunu kabul etmeyerek Bağdat'a gitmek istediğini söylemiştir.⁴³

Bağdat'ın Merkez Haline Gelmesi: Bâbîlikten Bahâîliğe

Bâbî faaliyetleri başlarda sadece İran'ı ilgilendiren bir mesele olarak görülürken sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanındaki bazı bölgeler için de bir tehdit haline gelmiştir. 1844 yılında Molla Ali Bestamî ve Kurretülayn vakalarıyla başlayan Bâbî faaliyetleri Bağdat Valisi Necip Paşa ve merkezi hükümetin aldığı tedbirler sayesinde önlenmişti. Fakat 1852 yılında Nasıreddin Şah'a karşı düzenlenen suikast girişiminden sonra İran'daki Bâbîler Necef, Kerbelâ ve Bağdat'a yoğun bir şekilde göç etmişlerdir. 1853 yılında Bâbî hareketinin önemli isimlerinden biri olan Mirza Hüseyin Ali'nin Bağdat'a sığınmasıyla Bâbîler, hızlı bir şekilde

³⁸ Mustafa Ünsal, Ali Muhammed Şirâzi ve Bâbîlik Hareketi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 42-48; Zerendi, s. 143-203; Amanat, *Resurrection And Renewal*, s. 254-255.

³⁹ Momen, "The Social Basis of the Bâbî Uprising in Iran (1848-53)", s. 157.

⁴⁰ Amanat, s. 402-403.

⁴¹ Moojan Momen, "The Babi and Baha'i community of Iran"; Şevki Efendi, Bahâi Dininin I. Yüzyılı, (Çev. Suna Bozkır), Bahâi yayınları, İstanbul 1995, s. 65; Amanat, s. 405; Keddie, s. 274-75.

⁴² Denis MacEoin, "From Bâbîsm to Baha'ism: Problems of militancy, quietism, and conflation in the construction of a religion." *Religion* 13.3, 1983, s. 220.

⁴³ Hasan M. Balyuzi, *Abdu'l-Baha -The Centre of the Covenant of Bahau'llah-*, George Ronald: London 1971, s. 21; Momen, Moojan, "Millennialism and Violence: The Attempted Assassination of Nasir al-Din Shah of Iran by the Bâbis in 1852," *Nova Religio*, 12(1), Aug. 2008, s. 70-71.

yeniden toparlanma imkânı elde etmiş ve Osmanlı-İran ilişkilerini tehdit edebilecek kadar güçlenmişlerdir. Mirza Hüseyin Ali liderliğindeki Bağdat dönemi aynı zamanda hareketin Bâbilikten Bahâilîğe evrildiği süreç olması hasebiyle de önem arz etmektedir.⁴⁴ Mirza Hüseyin Ali'nin on yıl (1853-1863) süren Bağdat ikamet süreci, üç ayrı dönemde değerlendirilebilir. Birinci dönem, Mirza Hüseyin Ali'nin Bâbî cemaatinin liderliği için kardeşi Mirza Yahya ile yaşadığı mücadele dönemi; İkinci dönem, Süleymaniye dağlarında inzivaya çekildiği dönem; Üçüncü dönem ise Mirza Ali Muhammed (Bâb)'den sonra kendisinin yeni peygamber olduğunu yakın çevresine ilan etmesidir.⁴⁵

Bâbiler, Bâb'in idamından sonraki süreçte (1850-1853) büyük kayıplar vermiş ve devletle savaşamayacak durumda olduklarını anlamışlardı. Irak'taki kutsal Şii mekânlarını ziyaret eden İranlı Şiiler, Bağdat'taki Bâbî liderlerine de uğramaları⁴⁶ ve Bağdat'taki Bâbî faaliyetleri İran'da Osmanlı Devleti'nin Bâbileri himaye ettiği algısına sebep olmuş hatta bundan dolayı İran'daki camilerde Şii din adamları Osmanlı Devleti aleyhine vaazlar yapılmıştır.⁴⁷ İran hükümeti Osmanlı Devleti'nden Irak'taki kutsal Şii mekânlarını ziyaret etmek bahanesiyle gelip Bâbilere katılan bu grupları kendilerine teslim etmelerini istemiştir.⁴⁸ Babiâli, Osmanlı Devleti'nin Bâbileri himaye ve teşvik ettiği suçlamalarını reddetmiştir.⁴⁹

İran'ın Baskısı ve Bâbilerin İstanbul'a Sürgün Edilmesi

İran, Bâbilerin Irak'tan çıkarılması için yoğun bir mücadele vermiştir.⁵⁰ İran Hariciye Nazırı Mirza Said Han ile İstanbul'daki İran Büyükelçisi Mirza Hüseyin Han-ı Muşirüddeve, Babiâli'den Bâbilerin faaliyetleri ve bunların İran sınırına yakın bulunması gerekçesiyle Bağdat'tan çıkarılmasını talep etmiştir. İran hükümeti, Büyükelçisi'nden konuyla ilgili olarak Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa ile görüşmesini istemiştir. İran Hariciye Nazırı, Bâbileri yoldan çıkmış sapkın bir mezhep olarak tanımlayarak derhal yok edilmeleri gerektiğini veya bu iki İslam devletinin samimi ve iyi niyete dayalı ilişkilerinin bir sonucu olarak Mirza Hüseyin Ali ve taraftarlarının derhal kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. Osmanlı hükümetinin bu öneriyi kabul etmemesi halinde, Mirza Said Han alternatif bir çözüm olarak Bâbileri İran sınırından uzak, Osmanlı Devleti'nin ücra bir yerine gönderilmesini teklif etmiştir.⁵¹ Bahâî kaynakları, İran Hariciye Nazırının ve İran İstanbul büyükelçisinin baskısının Ali ve Fuat Paşa üzerinde dolayısıyla Sultan Abdülaziz'in bu kararında önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.⁵²

Sultan Abdülaziz 25 Haziran 1861 tarihinde Sultan Abdülmecid'in yerine tahta geçince İran'ın yeni padişahın ilk isteği yine Bâbilerle ilgili olmuştur.⁵³ İran

⁴⁴ Zikrullah Aykaç, Osmanlı Devleti Döneminde Bâbilik/Bahâilik Hareketi'nin Gelişimi ve Faaliyetleri (1844-1922)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2021, s. 69.

⁴⁵ Adip Taherzadeh, Hz. Bahau'llah'ın Zuhuru – "Bahâî Dininin Doğuşu" Bağdat Dönemi 1853-1863, Çev. Süreyya Güler, Bahâî Yayınları, C. I, İstanbul 1995, s. 51.

⁴⁶ Juan Ricardo I. Cole, "Bahâ'u'llâh and the Naqshbandi Sufis in Iraq" In Cole, Juan R. & Moojan Momen (Ed.), From Iran East & West: Studies in Bâbî and Bahâ'î history, Kalimat Press, Los Angeles 1984, s. 28.

⁴⁷ BOA. HR. MKT. 412/87. (22 S. 1279/19 Ağustos 1862).

⁴⁸ BOA. HR. SYS. 2930/106. (29 Ş. 1279/19 Şubat 1863).

⁴⁹ BOA. HR. SYS. 1909/51. (10 M. 1279/8 Temmuz 1862).

⁵⁰ Taherzadeh, s. 146-149; Necati Alkan, Dissent and Heterodoxy in the Late Ottoman Empire, Reformers, Bâbis and Baha'is, İstanbul 2008, s. 59.

⁵¹ Taherzadeh, 232.

⁵² Balyuzi, s. 18; Alkan, s. 59; Taherzadeh, s. 146-149.

⁵³ Süleyman Özkaya, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bahâilik Hareketi, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 46.

Journal of Social Sciences and Humanities:

hükümetinin talebi Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa tarafından Sultan Abdülaziz'e arz edilmiş ve Bâbilerin İstanbul'a sürgün edilmesi için irade çıkarılmıştır. Çıkarılan irade de Bâbî hareketi Şah'a suikast girişiminde bulunan, "mezheb-i bâtil ve hâfi" ve "dalâlet-i hafiyeye ile müttehem ve fesâd ve idlâl ile müştehir kimseler" olarak tanımlamıştır. Bâbîli, uluslararası kurallar çerçevesinde İran'ın güvenliğini sağlamak ve toplum için tehlikeli olarak kabul edilen bir hareketi kontrol altına almak yönünde karar almıştır.⁵⁴

Mirza Hüseyin Ali, Bağdat'tan ayrılmadan hemen önce yakın çevresine peygamberliğini ilan etmiştir.⁵⁵ Mirza Hüseyin Ali'nin peygamberliğini ilan ettiği günler, Bahâiler tarafından bayram olarak kutlanmaktadır.⁵⁶ Mirza Hüseyin Ali'ye sürgün kararının bildirilmesinden 27 gün sonra Osmanlı Devleti'nin merkezine doğru dört ay sürecek yolculuğun 3 Mayıs 1863'te başlamıştır.⁵⁷

Bağdat, Bâbilik faaliyetlerinin ilk başladığı merkezlerden biridir. Bâb'ın ilk havarileri olan Molla Ali Bestamî ve Kurretülayn'ın faaliyetleri Osmanlı ve İran arasında diplomatik bir krize dahi sebep olmuştu. Bu kişiler sınır dışı edilmiş olmalarına rağmen Bâbilik faaliyetleri devam etmiştir. Bağdat merkezli Irak coğrafyası, Şeyhîlik ve Bâbilik hareketlerinin önemli merkezleri olması hasebiyle Bahâilik için de önemini korumuştur.

Mirza Hüseyin Ali İstanbul,⁵⁸ Edirne⁵⁹ ve Akka'ya⁶⁰ sürgün edildikten sonra da Bağdat ve Musul, İran'dan gelen Bâbî/Bahâilerin geçiş noktası ve durakları olmayı sürdürmüştür. Mirza Hüseyin Ali, 1863 yılında İstanbul daha sonra da Edirne'ye sevk edilirken, Bâbilerin bir kısmı Bağdat'ta kalmış, bunlara hazineden maaş bağlanmıştır. Bahâiler Akka'ya sürgün edildikten sonra da Mirza Hüseyin Ali tarafından belirlenen temsilciler kanalıyla bu faaliyetler canlı tutulmuştur. İran'ın Bağdat ve Musul konsoloslukları özellikle Bahâileri takip etmiş, bunlarla ilgili raporlar hazırlamış ve bu faaliyetleri engellemeye çalışmıştır. Bağdat'ta sığınan Bahâiler, Osmanlı güvencesinde oldukları için İran yetkilileri tarafından tutuklanamıyor veya İran'a geri götürülemiyorlardı. Bazı tarihlerde Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan anlaşmalar neticesinde bazı Bahâilerin tutuklandığı hatta İran'a iade edildikleri de olmuştur. Bütün bunlara rağmen Bağdat, Bahâiler için önemli bir faaliyet alanı olmaya devam etmiştir.⁶¹

Bahâiler, İran'daki taraftarlarıyla temasını büyük ölçüde Bağdat üzerinden yürütölmekteydi, bu faaliyetler İran'ın şikâyetlerine ve Osmanlı Devleti'nin sıkı takibine rağmen sürdürölmüştür. Osmanlı Devleti Bağdat'taki propagandayı engellemek için etkili isimleri farklı yerlere sürgün etmeye devam etmiştir. Örneğin Bahâilerin Bağdat'taki naibi Hacı Muhammed Hüseyin'in⁶² İran'ın şikâyetleri ve Bağdat'ta halkı kışkırtmaya kalkışması üzerine İran Hükümeti tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'nden iadesi istenmiştir. İran'ın bu iade talebi kabul edilmemiş ve Hacı Muhammed Hüseyin'in Bağdat Valisi Nusret Paşa tarafından İran sınırından

⁵⁴ BOA. İ. HR. 200/11389. (2 Z. 1279/21 Mayıs 1863).

⁵⁵ Myron Henry Phelps, Life and teachings of Abbas effendi: a study of the religion of the Bâbîs, or Beha'is founded by the Persian Bâb and by his successors, Beha Ullah and Abbas effendi, GP Putnam's sons, 1903, s. 17-31.

⁵⁶ Taherzadeh, s. 284-285.

⁵⁷ Balyuzi, s. 17; Şevki Efendi, s. 155.

⁵⁸ BOA. İ.HR.198/11268. (12 Ş.1279/2 Şubat 1863).

⁵⁹ BOA. I. HR. 203/11614. (24 R. 1280/8 Ekim 1863).

⁶⁰ BOA. İ. MMS. 36/1475.45.01. (19 Ra. 1285/10 Temmuz 1868).

⁶¹ BOA. BEO. 98/7308 (7 R.1310/29 Ekim 1892); BOA. BEO. 104/7754. (17 R. 1310/8Kasım 1892); BOA. BEO. 335/25113. (22 C. 1311/31 Aralık 1893); BOA. BEO. 909/68125. (15 N. 1314/17 Şubat 1897); BOA. DH. MKT. 1762/75. (4 S. 1308/ 18 Eylül 1890); BOA. DH. MKT. 1773/69. (6 Ra. 1308/20 Ekim 1890); BOA. DH. MKT. 1816/ 100. (27 B. 1308/9 Mart 1891).

⁶² BOA. BEO.335/25113. (22 C. 1311/31 Aralık 1893).

Journal of Social Sciences and Humanities:

uzaklaştırılması amacıyla Musul'a sürgün edilmiştir. Hacı Hüseyin, Musul'a sürgün edildikten bir süre sonra Sadaret'e dilekçe yazarak üç yıldır sürgün edildiği Musul'dan Bağdat'ta dönmek istediğini bildirmişse de bu talebi kabul edilmemiştir.⁶³ Hacı Hüseyin, yeniden bir dilekçe yazarak kendisinin Musul'da ailesinin Bağdat'ta duçar ızdırar ve perişan olduklarını beyan etmesi üzerine, kendisine maaş tahsisi ve ailesinin de Musul'a yerleşmesi münasip görülmüştür.⁶⁴ Musul'a sürgün edilmiş olan Hacı Hüseyin'in daha sonra kısmi felç geçirmesi üzerine tedavi nedeniyle doktor raporu doğrultusunda Halep'e nakline izin verilmiştir.⁶⁵

Bağdat'taki Bahâî faaliyetlerinin, İngiltere ve Fransa Konsolosları tarafından da yakından takip ettiği ve bu faaliyetlerle ilgili büyükelçiliklerine raporlar gönderdikleri anlaşılmaktadır.⁶⁶ 1867 yılında Mirza Hüseyin Ali Edirne'de bulunduğu sırada Bağdat'taki Bahâî cemaati, Beyrut Amerikan Konsolosluğu aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne bir çağrı yaparak, Bahau'llah'ın serbest bırakılmasının sağlanmasını istemiştir. Söz konusu dilekçede bunu talep edenlerin 40 bin kişi olduğu iddia edilmiştir.⁶⁷

SONUÇ

Bâbilik İran'ın on dokuzuncu yüzyıldaki siyasi, sosyal ve ekonomik özelliklerinden kaynaklı ortaya çıkmış dini nitelikli bir harekettir. Bâbilik hareketi Şii İran'da başladıktan hemen sonra Osmanlı Devleti topraklarına da sıçramıştır. Irak'ta Şiilerce kutsal kabul edilen bölgelerin varlığı ve Şii nüfus yoğunluğundan dolayı Bâbilik faaliyetleri İran coğrafyası ile aynı anda Osmanlı Devleti sınırlarında da başlamıştır. Nitekim Bâbî hareketinin kurucusu olan Mirza Ali Muhammed'in ilk havarileri olan Molla Ali Bestamî ve Kurretülayn Irak'a gönderilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Bağdat Valisi Necip Paşa Sünnîler ile Şiiler arasındaki tüm geleneksel düşmanlıklarına ve bölünmelerine rağmen, Bağdat'ta Sünnî ve Şii ulemadan oluşan bir heyet kurmuş olması dikkate değer bir konudur. Olayın güçlü bir fetva ile kınanması Sünnî-Şii ilişkilerinin sıkıntılı tarihinde istisnai bir örnek olmuştur. Bu iki olay erken Bâbî tarihi için de önemli gelişmeler olarak kabul edilmektedir.

Bâbî hareketinin kurucusu olan Mirza Ali Muhammed'in 1850 yılında Tebriz'de idam edilmesi ve 1852 yılında Bâbilerin Nasıreddin Şah'a suikast girişiminde bulunması Bâbilik tarihi için dönüm noktaları olmuştur. İran'da çok sert şekilde sindirilmiş olan hareketin taraftarları Irak'a sığınmaya başlamışlardır. Hareketin öncü isimlerinden biri olan Mirza Hüseyin Ali'nin de 1853 yılında Bağdat'a sığınması yeni bir süreci başlatmıştır. Mirza Hüseyin Ali, Bağdat'ta dağılmış ve yer altına inmiş olan Bâbileri yeniden toparlayarak etkin bir hale güce kavuşturmuştur. Irak'taki Bâbî faaliyetlerinin yeniden görünür hale gelmesi İran'ı tedirgin ettiğinden Bâbilerin bertaraf edilmeleri için İran hükümeti Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti uluslararası hukukun gereği olarak 1863 yılında Bâbileri Edirne'ye sürgün etmek üzere İstanbul'a sevk etme kararı almıştır. Mirza Hüseyin Ali sürgünden hemen önce nübüvvet iddiasında bulunması Bâbilikten Bâhâîliğe geçiş sürecini başlatmıştır. Mirza Hüseyin Ali liderliğindeki hareket

⁶³ BOA. BEO.104/7755. (17 R. 1310/8 Kasım 1892).

⁶⁴ BOA. BEO.335/25113. (22 C. 1311/31 Aralık 1893).

⁶⁵ BOA. BEO.909/68125. (15 N. 1314/17 Şubat 1897).

⁶⁶ Momen, *The Babi and Baha'i Religions 1844-1944*, s. 265-266. (Kemball'dan Elliot No. 24, 15 Temmuz 1868: FO 195 803A; Elliot to Stanley No. 310, 14 Aug. 1868: FO 78 2022; Herbert'ten Elliot'a No. 15, 17 Ağustos 1870: FO 195 949).

⁶⁷ Momen, *The Babi and Baha'i Religions 1844-1944*, s. 265. (Jessup, Suriye'de Elli Üç Yıl, Cilt. 1, s. 329).

Journal of Social Sciences and Humanities:

bundan sonra sürgün edildikleri Edirne ve Akka'da örgütlenerek uluslararası bir güç haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.): 98/7308, 104/7754, 335/25113, 909/68125, 104/7755.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.): 1762/75, 1773/69, 1816/ 100.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT.): 412/87.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.): 1909/51, 2930/106.

İrade Dahiliye (İ. DH.): 101/5067,

İrade Hariciye (İ. HR.): 203/11614, 200/11389, 28/1322, 198/11268.

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.) 36/1475.

Sadâret Mektubi Kalemi Evrakı (A. MKT.): 27/91.

MVL. (Meclis-i Vala Evrakı): 11/36.

B. Kaynak Eserler ve İnceleme Eserler

Alkan, Necati, Dissent and Heterodoxy in the Late Ottoman Empire, Reformers, Bâbis and Baha'is, Istanbul 2008.

Amanat, Abbas, Resurrection and Renewal: The Making Of The Bâbı Movement In Iran, 1844-1850, Kalimat Press Los Angeles 1989, Paperback Edition, 2005.

Andreeva, Elena, "Russia İ. Russo-Iranian Relations up to the Bolshevik Revolution", Encyclopædia Iranica, January 6, 2014, (<https://www.iranicaonline.org/articles/russia-i-relations>).

Aykaç, Zikrullah, Osmanlı Devleti Döneminde Bâbilik/Bahâilik Hareketi'nin Gelişimi ve Faaliyetleri (1844-1922)", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2021.

Balyuzi, M. Hasan, Abdu'l-Baha –The Centre of the Covenant of Bahauallah-, George Ronald: London 1971.

Bolat, Gökhan, "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu 1907-1909", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 2016, s. 327-350.

Cole, Juan Ricardo I, "Bahâ'u'lláh and the Naqshbandi Sufis in Iraq" In Cole, Juan R. & Moojan Momen (Ed.), From Iran East & West: Studies in Bâbı and Bahâ'ı history, Kalimat Press, Los Angeles 1984, s. 28.

Dabashi, Hamid, Iran: Ketlenmiş Halk, (Türkçe Çeviri: Emine Ayhan) Metis Yayınları, İstanbul 2008.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Djalili, Mohammad Reza/Thierry Kellner, İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, (çev. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

Ervand, Abrahamian, "Oriental despotism: the case of Qajar Iran", International Journal of Middle East Studies, 5.1, 1974, s. 3-31.

Fiğlalı, Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepler, Şa-to yay, İstanbul 2001.

Glenn E, Curtis/ Hooglund Eric, Iran: A Country Study: A Country Study, Government Printing Office, 2008.

Karadeniz, Yılmaz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925), İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Keddie, Nikki, "Religion and Irreligion in early Iranian Nationalism", Comparative Studies in Society and History, 4, 1962, s. 274-75.

Lawson, Tood, "Baha'î Religious History," Journal of Religious History, vol. 36, no. 4, Dec. 2012, s. 463-470.

MacEoin, Denis, From Shaykhism to Bâbism: a Study in Charismatic Renewal in Shi'î Islam, (Ph.D. diss), Cambridge University, 1979.

_____, "From Bâbism to Baha'ism: Problems of militancy, quietism, and conflation in the construction of a religion." Religion 13.3, 1983, s. 219-255.

_____, "Ali Bestami", Encyclopaedia Iranica, Volume 1, New York: Columbia University, 1985, s. 860.

_____, The Sources for Early Bâbî Doctrine and History: A Survey, Brill Leiden 1992.

_____, "Babism", Encyclopædia Iranica, Elr. 2012.

Meşkûr, Mumammed Cevad, Ferheng-i Fırak-ı İslam, 3.baskı, Meşhed 1996.

Mohammadi Raheb, Ghanbarlou, İran'da Kaçar Devleti Dönemi Modernleşmesi 1794-1925, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Momen, Moojan, The Bâbî and Baha'î Religions 1844-1944 Some Contemporary Western Accounts, George Ronald, Publisher Oxford, 1981.

_____, "The Trial of Mulla Ali Baştami: A Combined Sunni-Shi'î Fatwa against the Bab," Iran JSTOR, vol. 20, 1982, 113-143.

_____, "The Social Basis of the Bâbî Upheavals in Iran (1848-53): A Preliminary Analysis", International Journal of Middle East Studies (Published by: Cambridge University Press), Vol 15, No 2, May 1983, s. 157-183.

_____, "The Babi and Baha'î community of Iran: a case of "suspended genocide?", Journal of Genocide Research, 7(2), June 2005, s. 221-241.

_____, "Millennialism and Violence: The Attempted Assassination of Nasir al-Din Shah of Iran by the Bâbis in 1852," Nova Religio, 12(1), Aug. 2008, s. 57-82.

Momen, Moojan and Todd Lawson, "Tahirih Qurratul-ayn", published in World Religions: Belief, Culture, and Controversy", Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2011.

Öz, Mustafa, "Şeyhîyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.39, 2010, s.84-86.

Özkaya, Süleyman, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bahailik Hareketi, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

Journal of Social Sciences and Humanities:

Phelps, Myron Henry, Life and teachings of Abbas effendi: a study of the religion of the Bâbîs, or Beha'is founded by the Persian Bâb and by his successors, Beha Ullah and Abbas effendi, GP Putnam's sons, 1903.

Rashidvash, Vahid, "The Qajar Dynasty in Iran: The Most Important Occurrence Evented in the Qajars Monarchy", International Journal of Business and Social Science, 3(12), 2012, ss.181-187.

Şevki Efendi, Bahâî Dininin I. Yüzyılı, (Çev. Suna Bozkır), Bahâî yayınları, İstanbul 1995.

Taherzadeh, Adip, Hz. Bahauallah'ın Zuhuru – "Bahâî Dininin Doğuşu" Bağdat Dönemi 1853-1863, Çev. Süreyya Güler, Bahâî Yayınları, C. I, İstanbul 1995.

Uyar, Mazlum, "İran Meşrutiyeti (1905-1906) ve Gizli Cemiyetler", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 164, Ekim 2006, 199-218.

Ünsal, Mustafa, Ali Muhammed Şîrâzî ve Bâbilik Hareketi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Yeşilot, Oktay, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 14(36), 2008, s. 187-199.

Zerendi, Muhammed, Nebil Tarihi, (Çev. Minu Draşan), Bahâî yay. İstanbul 2001.

<https://www.britannica.com/biography/Henry-Creswicke-Rawlinson> (10.09.2021).